

نگاه حقوقی به برهم ریختگی نظام اکولوژیک خلیج فارس توسط جزایر مصنوعی

عباس نیازی^۱، نیکتا نیازی^۲

چکیده

این تتبع گردآوری است میان رشته‌های حقوق و محیط زیست که سعی شده از موضوع دور نیافتد. خلیج فارس به عنوان یک آبراه حیاتی و مهم از جایگاه ویژه‌ای در عرصه تحولات منطقه‌ای خاور میانه و بین‌المللی برخوردار بوده و تغییر و تحولات مداوم نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیستی در این منطقه موجب بروز تحولات مداوم و مختلفی گردیده است که لزوم توجهات بیشتر بر ابعاد حقوقی و قانونی فعالیتها و چالشهای مختلف پیش رو را طلب می‌کند. از مهم ترین و به روزترین این مسائل، بحث ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس می‌باشد. در حقوق بین‌الملل، ساخت جزایر مصنوعی ممنوع نشده است، ولی کنوانسیون‌های ناظر به حقوق دریاها، ساخت جزایر مصنوعی را بیشتر در زمینه‌های پژوهشی و اکتشافی مورد توجه قرار داده است و این گونه جزایر، هیچ‌گونه امتیازی از جهت تحدیدهای مرزهای دریایی برای کشورهای دارنده و سازنده پدید نمی‌آورد. اما ذکر این نکته لازم است که درست است که در اصل نمی‌توان ساخت جزایر مصنوعی را غیر قانونی دانست، ولی مفهوم امنیت در جهان امروز تنها به زمینه‌های سیاسی و نظامی باز نمی‌گردد، بلکه ناپودی‌های محیط زیست یکی از بزرگترین نگرانی‌های انسان‌هاست که می‌توان ساخت این جزایر را از مهم ترین عوامل تهدید کننده محیط زیست خلیج فارس دانست. در این نوشتار سعی شد، با مروری بر کنوانسیون حقوق دریاها و کنوانسیون کویت، با رویکردی حقوقی به تحلیل و بررسی ساخت این جزایر نگریسته شود.

کلید واژگان: خلیج فارس، جزایر مصنوعی، محیط زیست، بررسی حقوقی، کنوانسیون حقوق دریاها.

۱- نویسنده مسئول: کارشناس ارشد حقوق خصوصی از دانشگاه تهران، abasniazi@ut.ac.ir

۲- دانشجوی دکترای پزشکی حرفه‌ای دانشگاه آزاد مشهد مقدس

مقدمه

خلیج فارس نقطه اصلی تجارت بین‌المللی ایران و ورود به آب‌های آزاد، صدور انرژی و تمرکز سیاست خارجی، منطقه‌ای و بین‌المللی ایران است. این ویژگی‌ها همزمان چالش‌ها و فرصت‌های زیادی برای منافع ایران به همراه دارد (برزگر: ۱۳۸۹) (aghai:2009). خلیج فارس و دریای عمان به لحاظ وجود منابع عظیم نفت و شرایط خاص زیست محیطی دارای اهمیت خاصی می‌باشد (فرشچی و همکاران، ۱۳۸۶: ۷۵).

اگر با هواپیما از روی آب‌های خلیج فارس بگذرید و نگاهی به این پهنه بی‌نظیر آبی بیندازید، با نزدیک شدن به آب‌های دیگر کشورهای ساحلی این منطقه سازه‌های نخل ماندی را خواهید دید که در حال پیشروی روی بستر دریا هستند. خشک کردن دریا در آب‌های خلیج فارس و دریای عمان از سوی کشورهای عربی پدیده‌ای است که امروزه بر محیط زیست دریای جنوب سایه انداخته و هر روز با پیشرفت برنامه‌های جدید روبه‌روست.

خشک کردن دریا و ساخت جزایر مصنوعی بی‌شک اثراتی گسترده در آب‌های منطقه دارد، این کشورها که با اجرای برنامه‌های توسعه‌ای خود به دنبال منافع اقتصادی و رشد توریست هستند؛ شاید هرگز اثرات بلندمدت و کوتاه‌مدت زیست محیطی تجاوز به سواحل دریاها را بررسی نکرده‌اند که ایران نیز از این تبعات مصون نیست (سادات‌هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۲). بر اساس بسیاری از گزارش‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، رفت و آمد تانکرهای نفت کش، سکوه‌های نفتی، پالایشگاه‌ها و تاسیسات ساحلی موجب شده است که خلیج فارس به آلوده‌ترین دریای جهان مبدل شود در این شرایط، ساخت جزایر مصنوعی این روند را تشدید می‌کند و زیان‌های جبران ناپذیری را برای کشورهای ساحلی به بار می‌آورد (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۴۷). در کنوانسیون‌های حقوق بین‌الملل دریاها نیز توجه به محیط زیست دریاها و منافع سایر کشورهای ساحلی از پیش شرط‌های اساسی ساخت این جزایر قرار داده شده است. در این مقاله تلاش می‌شود تا ساخت جزایر مصنوعی از منظر حقوق بین‌الملل دریاها بررسی و تبعات ژئوپلیتیکی و زیست محیطی ساخت جزایر مصنوعی بر خلیج فارس مورد بررسی قرار گیرد.

"موضوع ساخت جزایر مصنوعی خصوصا توسط دولت امارات در خلیج فارس چند وقتی است که با حساسیت از سوی افکار عمومی و رسانه‌های ایرانی دنبال می‌شود و اخیرا نیز واکنش‌های انتقادآمیزی را از سوی مقامات عالی رتبه ایرانی به دنبال داشته است.

حساسیت این موضوع بیش از هر چیز به جایگاه تاریخی، هویتی، اقتصادی، سیاسی - امنیتی و زیست محیطی خلیج فارس در منافع و امنیت ملی ایران بستگی دارد. خلیج فارس نقطه اصلی تجارت بین‌المللی ایران و ورود به آب‌های آزاد، صدور انرژی و تمرکز سیاست خارجی، منطقه‌ای و

بین‌المللی ایران است. این ویژگی‌ها همزمان چالش‌ها و فرصت‌های زیادی برای منافع ایران به همراه دارد. به نحوی که می‌توان اهمیت خلیج فارس را همانند اهمیت امنیت ملی ایران دانست" (برزگر، ۱۳۸۹). به همین منظور این مقاله با مروری بر مسائل حقوقی موجود در کنوانسیون حقوق دریاها و کنوانسیون کویت، خواستار پاسخ به این سوال است که چگونه می‌توان با رویکرد حقوقی، از پیشرفت این جزیره سازی‌ها و تخریب‌های بیش از پیش بر محیط زیست خلیج فارس جلوگیری نمود؟ و فرض اصلی این پژوهش نیز بر این مبنا استوار است که بهبود وضعیت حقوقی سازمان‌های مرتبط و کنوانسیون‌ها، بر کاهش پیشرفت این روند تاثیر گذار است.

ساخت جزایر مصنوعی و تغییرات مرزهای دریایی

گر چه در قوانین بین‌المللی جزیره‌های مصنوعی ملاکی برای تعیین مرز محسوب نمی‌شوند، اما به طور حتم قضیه در مورد پیشروی ساحل فرق می‌کند، در حقیقت با پیشروی ساحل یکی از دو کشور، توانایی چانه زنی آن کشور برای تعیین مرزها افزایش می‌یابد (شکری، ۱۳۹۰). "در حقوق بین‌الملل دریایی، جزیره مصنوعی به تأسیسات ساخت بشر گفته می‌شود که پیرامون آن آب باشد، در حالت بالا آمدن آب دریا نیز دیده شود، در یک نقطه جغرافیایی و برای مدتی معین برپا شده باشد و به عنوان ایستگاهی برای فعالیت‌های دریایی به کار رود. بر اساس کنوانسیون ۱۳۸۲ حقوق دریاها، جزیره مصنوعی نمی‌تواند معیاری برای تنظیم مرز دریایی کشورها شمرده شود؛ از این رو نمی‌تواند برای دولت‌های ذینفع، حقوق و امتیازاتی در زمینه خط مبدا، دریای سرزمینی، منطقه انحصاری- اقتصادی ایجاد کند (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۴۹) (امیدی، ۱۳۸۶: ۷۴) (aghai, 2006).

بر اساس کنوانسیون حقوق بین‌الملل دریاها حاکمیت دولت‌ها در دریای سرزمینی به جز در حق عبور بی ضرر کشتی‌ها مطلق است. بنابراین این حق به آنها داده شده است که به ساخت این جزایر یا سایر تأسیسات مصنوعی در این محدوده آبی مبادرت کنند. افزون بر این، در منطقه انحصاری، اقتصادی نیز دولت‌ها برای استفاده‌های تحقیقاتی یا استخراج منابع معدنی و غیرجاندار زیر بستر دریا از حق ساخت تأسیسات مصنوعی برخوردار شده‌اند. (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۴۹). "ماده ۵۶ کنوانسیون ۱۳۸۲ حقوق دریاها، حق ساخت جزایر مصنوعی را برای دولت‌ها قائل شده است. بر اساس ماده ۵۶ کنوانسیون حقوق دریاها دولت‌ها برای اکتشاف، استخراج حفاظت و مدیریت منابع طبیعی زنده و غیرزنده در منطقه انحصاری و اقتصادی از حق حاکمیت برخوردارند. از جمله مواردی که بر مبنای این ماده دولت‌ها صاحب صلاحیت شناخته شده‌اند، ساخت و استفاده از جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناهاست (International Convention of Law of the Sea)

(1982). علاوه بر این، در ماده ۶۰ این کنوانسیون با عنوان جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناها در منطقه انحصاری و اقتصادی آمده است که:

۱- در منطقه انحصاری- اقتصادی، کشور ساحلی حق انحصاری خواهد داشت که موارد زیر را احداث نموده و ساخت، اجرا و استفاده از آنها را اجازه داده و تنظیم کند:

الف- جزایر مصنوعی

ب- تأسیسات و بناهای مربوط به اهداف مقرر در ماده ۵۶ اکتشاف، استخراج و بهره برداری از منابع زنده و غیرزنده دریایی و سایر پروژه‌های اقتصادی

۲- کشور ساحلی بر جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناها، قوانین و مقررات گمرکی، مالی، بهداشتی، مهاجرتی و ایمنی آنها صلاحیت انحصاری خواهد داشت.

۳- برای ساخت این جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناها باید اعلان و اخطار مقتضی داده شود و وسایل و علائم دائمی برای اعلان و اخطار وجود آنها می بایست تعبیه و نصب گردند.

۴- در موارد ضروری کشور ساحلی می تواند در اطراف جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناها و مناطق ایمن متعارف ایجاد نموده و برای تضمین ایمنی دریانوردی، جزایر مصنوعی و تأسیسات و بناها اقدامات لازمه را بعمل آورد.

۵- کشور ساحلی با توجه به استانداردهای بین المللی، وسعت مناطق ایمنی را تعیین خواهد کرد. این مناطق طوری تعیین خواهند شد که به طور متعارف با ماهیت و کاربرد جزایر مصنوعی، تأسیسات یا بناها مرتبط باشند. وسعت این مناطق از فاصله ۵۰۰ متری اطراف آنها که از هر نقطه گوشه بیرونی آنها اندازه گرفته می شود، تجاوز نخواهند کرد.

۶- همه کشورها موظف اند به این مناطق ایمنی احترام گذاشته و استانداردهای بین المللی مورد پذیرش عمومی در ارتباط با دریانوردی در نزدیکی جزایر مصنوعی، تأسیسات، بناها و مناطق ایمنی را رعایت نمایند.

۷- جزایر مصنوعی، تأسیسات، بناها و مناطق ایمنی اطراف آنها در جاهایی که ممکن است با استفاده از آبراه‌های دریایی ضروری برای دریانوردی بین المللی تداخل نمایند، ایجاد نخواهند شد.

۸- جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناها وضعیت جزایر طبیعی را ندارند. آنها برای خود دریای سرزمینی ندارند و وجود آنها بر تعیین حدودی دریای سرزمینی، منطقه انحصاری و اقتصادی و یا فلات قاره تأثیر نمی گذارد (International Convention of Law of the Sea, 1982).

بر اساس ماده ۶۰ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق بین الملل دریاها، کشورهای ساحلی از حق ایجاد جزایر مصنوعی در مناطق دریایی تحت حاکمیت و صلاحیت خود و از جمله در منطقه انحصاری- اقتصادی برخوردارند.

در ماده ۸۰ کنوانسیون فوق که در رابطه با جزایر مصنوعی در فلات قاره می‌باشد نیز آمده است که ماده ۶۰ عیناً و با ملاحظات مقتضی در مورد جزایر مصنوعی، تأسیسات و بناهای روی فلات قاره اعمال خواهد شد (International Convention of Law of the Sea, 1982).

همچنین در ساخت این جزایر باید به ماهیگیری، حفظ محیط زیست دریایی، ایمنی دریانوردی و حقوق و تکالیف سایر کشورها توجه مقتضی شده باشد.

جزایر مصنوعی فاقد وضعیت جزایر طبیعی هستند. "عباسی اشلقی ۴۷، ۱۳۹۰ به بعد) آنها برای خود دریای سرزمینی ندارند و در تعیین حدود مناطق دریایی تأثیرگذار نیستند و دولت‌های ساحلی در قبال سایر دولت‌های همجوار و بویژه در زمینه حفظ محیط زیست دریایی و منافع مشترک دولت‌های پیرامونی مسئول هستند (CYZBULKA and KERSANDT, 2000:35).

بر اساس ماده ۸۷ همین کنوانسیون، دولت‌ها می‌توانند حتی در آب‌های آزاد فراتر از منطقه انحصاری - اقتصادی به منظور انجام امور تحقیقاتی به ساخت تأسیسات مصنوعی اقدام کنند، ولی از تملک بخشی از دریای آزاد در مناطق دریایی برای خود منع شده‌اند (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۶: ۳۲۱-۳۲۲) همچنین استقرار این جزایر و تأسیسات نباید مغایر حقوق بین‌الملل عمومی باشد. از جمله قواعدی که دولت‌ها در استفاده از این جزایر و تأسیسات ملزم به آن هستند این است که از آنها صرفاً برای مقاصد صلح‌جویانه استفاده شود، به عبارت دیگر استقرار نیروهای نظامی و ایجاد مراکز استراق سمع و جاسوسی در آن جزایر و تأسیسات مربوطه ممنوع است (موسی زاده، ۱۳۸۰: ۲۹۵).

"لذا براساس قواعد حقوق بین‌الملل همه کشورها از حق احداث جزایر مصنوعی در مناطق دریایی برخوردارند و نمی‌توان ادعایی علیه هیچ کشوری به صرف احداث تأسیسات مصنوعی ارائه نمود. مگر آنکه به منافع مشترک سایر دولت‌ها لطمه زده یا به قوانین محیط زیست دریایی بی توجه باشد.

حال این پرسش مطرح است که آیا دولت‌های ساحلی می‌توانند بدون در نظر گرفتن حقوق و منافع دیگران به ساخت جزایر مصنوعی اقدام کنند؟ در این زمینه رای دیوان داوری حقوق دریاها درباره دعوی مالزی و سنگاپور بسیار روشن‌گر مطلب است. مالزی مدعی شد که اقدام سنگاپور در تأسیس جزایر مصنوعی با اثرگذاری منفی بر محیط زیست دریایی، سبب فرسایش فزاینده ساحل، رسوب گذاری فزاینده، آلودگی و شور شدن فزاینده آب دریا خواهد شد. دیوان در بررسی این دعوا و ادعاهای دولت مالزی اعلام کرد که دولت‌ها در زمینه ساخت جزایر مصنوعی باید آثار زیست محیطی آن را ارزیابی و به آگاهی کشورهای ذی نفع برسانند و با دیگر کشورها برای حفاظت محیط زیست دریایی همکاری کنند. دیوان همچنین تأکید کرد که وظیفه اساسی دولت سازنده جزیره این است که نگرانی‌های زیست محیطی دیگر دولت‌ها را از راه همکاری مورد توجه قرار دهد. دیوان با توجه به آثار احتمالی اقدام سنگاپور بر محیط زیست دریا، تأکید نمود که دوراندیشی ایجاب می‌کند که ساز و

کارهای ارزیابی خطر پیش از عملیاتی شدن پروژه به کار گرفته شود. این عبارت در رأی دیوان نشان از لزوم در نظر گرفتن اصل اتخاذ تدابیر احتیاطی پیش از عمل دارد" (امیدی، ۱۳۸۶: ۷۵).
با این اوصاف اگرچه بر اساس کنوانسیون حقوق دریاها ساخت جزایر مصنوعی توسط دولت‌ها ممنوع نشده و ماده ۶۰ کنوانسیون ۱۹۸۲ به تفضیل در این رابطه توضیحات لازم را داده است، لکن ساخت این جزایر نمی‌تواند بدون توجه به حقوق و منافع دیگر کشورها و پیامدهای زیست محیطی مربوطه انجام گیرد. کشورهای سازنده موظفند حقوق دیگر کشورها را محترم شمرده و منافع متقابل را رعایت کنند.

تصویر شماره ۱: روند تغییرات دبی در آبهای خلیج همیشه فارس // عکس شماره یک: عکسی هوایی که در ۵ مارچ ۲۰۰۳ از ساحل دبی گرفته شده است، نواحی که با نوار سرخ مشخص کردیم، بخش‌هایی است که سه جزیره مصنوعی در حال حاضر در آنجا احداث شدند. عکس شماره دو: تصویری است که در سال ۲۰۱۱ با استفاده از گوگل ارس از همان منطقه گرفته‌ایم. نواحی که با نوار سرخ مشخص شدند، بخش‌هایی هستند که در سال ۲۰۰۳ از آنها اثری نبوده است.

منبع: http://www.bultantnews.com/files/fa/news/1391/2/16/83319_780.jpg

حقوق بین الملل دریاها

"در بخش دوازدهم کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، به طور خاص قواعد حقوقی مربوط به محیط زیست دریاها اشاره شده است. همچنین در بخش‌های دیگر این کنوانسیون نیز بر حسب ضرورت موضوع محیط زیست مورد اشاره قرار گرفته است. در مجموع قریب به ۶۰ ماده از کنوانسیون ۱۹۸۲ به این موضوع اختصاص دارد. ماده ۱۹۲ این کنوانسیون کشورها را موظف نموده است که از محیط زیست دریایی حفاظت و حمایت نمایند.

در ماده ۱۹۳ حق حاکمیت کشورها برای بهره برداری از منابع طبیعی خود به شرط حمایت و حفاظت از محیط زیست دریا به رسمیت شناخته شده است.

در ماده ۱۹۴ نیز اقدامات برای جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط زیست دریا مورد بحث قرار گرفت است.

بر اساس کنوانسیون ۱۹۸۲ کشورها موظف اند بر حسب مورد به صورت فردی یا جمعی و منطبق با این کنوانسیون کلیه اقداماتی را که برای جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط زیست دریا از هر منبع، ضروری به نظر می‌رسد، به عمل آورند" (پور نوری و حبیبی، ۱۳۸۳: ۸۵-۸۶).

همچنین کشورها باید همه اقدامات لازم را به عمل آورند تا اطمینان حاصل کنند که فعالیت‌های تحت صلاحیت یا کنترل آنها چنان انجام می‌شوند که موجب خسارت ناشی از آلودگی به کشورهای دیگر یا محیط زیست آنها نمی‌شوند و آلودگی ناشی از حوادث یا فعالیت‌های تحت صلاحیت یا کنترل آنها به خروج از نواحی که آنها حق حاکمیت خود را مطابق با این کنوانسیون اعمال می‌کنند، گسترش نمی‌یابد.

افزون بر این، در بند ۵ ماده ۱۹۴ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها بر انجام اقدامات لازم برای حمایت و محافظت از اکوسیستم‌های کمیاب و آسیب‌پذیر و نیز زیستگاه‌های نمونه موجودات دریایی کاهش یافته و در معرض خطر انقراض و انواع دیگر موجودات دریایی تأکید شده است. در این کنوانسیون به این نکته مهم نیز اشاره شده است که در انجام اقدامات مربوط به جلوگیری، کاهش یا کنترل آلودگی محیط زیست دریایی، کشورها باید چنان عمل کنند که به طور مسقیم یا غیرمستقیم زیان و خسارت را از یک ناحیه به ناحیه دیگر منتقل نکرده و یا یک نوع آلودگی را به نوع دیگر تبدیل نکنند (International Convention of Law of the Sea 1982).

"در کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها بر لزوم توجه به محیط زیست دریا در ساخت جزایر مصنوعی توجه ویژه‌ای شده است؛ به طوریکه شرط لازم برای ساخت این جزایر عدم آسیب به محیط زیست دریایی و منابع زنده و غیر زنده موجود در بستر و زیر بستر دریاها ذکر شده است. زیرا دولت‌ها براساس ماده ۲۳۵ کنوانسیون ۱۹۸۲ در مورد حمایت و حفاظت از محیط زیست دریایی مسئول

هستند و این مسئولیت مطابق با حقوق بین‌الملل می‌باشد. علاوه بر کنوانسیون ۱۹۸۲، کنوانسیون‌های دیگری نیز در برخی موارد به موضوع محیط زیست دریاها اشاره کرده‌اند. در این راستا در بسیاری از کنوانسیون‌های بین‌المللی محیط زیست، بخش محیط زیست دریایی بعنوان بخشی مهم و جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.

برای مثال در کنفرانس ریو که در سال ۱۹۸۲ با شرکت ۱۷۲ دولت و ۶ سازمان منطقه‌ای وابسته به سازمان ملل متحد در ریودوژانیرو برزیل برگزار گردید یا در سند مهم محیط زیست در ژوهانسبورگ که به سند نشست سران برای توسعه پایدار مشهور است و در سال ۲۰۰۲ با حضور بسیاری از سران و نمایندگان دولتی و غیردولتی اکثریت کشورها برگزار شد، به موضوع آلودگی دریا بعنوان یکی از موضوعات بسیار مهم پرداخته شده است.

به طور کلی اصول حقوقی زیر را می‌توان از مراجع حقوق بین‌الملل محیط زیست دریاها استخراج نمود:

۱- اصل مسئولیت‌پذیری دولت‌ها در پاسداری از محیط زیست: این اصل بدین معنا است که دولت‌ها نسبت به آلودگی محیط زیست که از سرزمین آنها ریشه می‌گیرد، بدون توجه به اینکه از سوی کارگزاران دولتی یا شهروندان آنها باشد، مسئول هستند. این اصل ایجابی است و دولت‌ها موظف هستند با اقدامات پیشگیرانه جلوی آلودگی را بگیرند.

۲- اصل همسایه خوب: بر این اساس دولت‌ها مکلف هستند با توجه به یکپارچه بودن محیط زیست، تدابیر لازم برای پاسداری از محیط زیست در درون مرزهای خود بیندیشند تا دیگر کشورها از همسایگی آنها آسیب نبینند.

۳- اصل تدابیر احتیاطی پیش از عمل: این اصل بدین معنا است که کاربران فناوری‌های نوین باید از پیش تدابیر اطمینان بخش برای آنکه آن فناوری‌ها بر محیط زیست اثر منفی نگذارند، بیندیشند و در صورت زیان بار بودن آنها، مسئول خواهند بود. به عبارت بهتر مطالعات اثرات زیست محیطی پیش از اجرا باید صورت گیرد.

۴- اصل پرداخت خسارت از سوی آلوده کننده: دولتی که باعث آلودگی عمدی یا غیرعمدی می‌شود، باید خسارت را جبران کند.

۵- اصل توسعه پایدار: بر این اساس پاسداری از محیط زیست بخش جدانشدنی توسعه در ابعاد مختلف محسوب می‌شود" (امیدی، ۱۳۸۶: ۷۸).

"در ساخت جزایر مصنوعی توجه به منافع جامعه بین‌المللی از اهمیت بالایی برخوردار است. در حقوق بین‌الملل محیط زیست دریاها نیز این نکته مورد توجه قرار گرفته است. از این رو اگر ساخت جزایر مصنوعی آثار زیان بار محیط زیستی داشته باشد، حقوق بین‌الملل منافع جامعه بین‌المللی را بر منافع دولت سازنده برتری می‌دهد.

حیطه جغرافیایی معاهدات زیست محیطی به میزان گسترده‌ای با سایر معاهدات متفاوت است، زیرا موضوعات محیط زیستی به مثابه حلقه‌های یک زنجیر متصل به یکدیگر می‌باشند. این معاهدات عموماً بر اساس منافع مشترک بشریت مورد پذیرش قرار گرفته‌اند و اهداف آنها حمایت از زندگی گونه‌های گیاهان و جانوران وحشی، اقیانوس‌ها، هوا، خاک و به طور کلی طبیعت است. اصل ۷ اعلامیه ریو در اینباره اعلام می‌دارد که: دولت‌ها جهت حفاظت، حمایت و بازگرداندن سلامت و یکپارچگی اکوسیستم کره زمین با روحیه مشارکت جهانی، مسئولیت‌های مشترک اما متفاوت دارند" (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۵۵).

کنوانسیون راپمی، کویت

"پس از اعلام شدن خلیج فارس به عنوان یک منطقه ویژه در برنامه محیط زیست سازمان ملل، با ابتکار دولتهای منطقه از ۱۵ تا ۲۳ آوریل ۱۹۷۸ کنفرانسی از سوی مدیر اجرایی یونپ در زمینه نگهداشت و توسعه محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی در کویت برگزار شد. برآیند کار تدوین کنوانسیون منطقه‌ای کویت برای همکاری در زمینه پاسداری از محیط زیست دریایی در برابر آلودگی و نیز پروتکل همکاری درباره مبارزه با آلودگی دریا به مواد نفتی و دیگر مواد زیان آور بود که در ۳۰ ژوئن ۱۹۷۸، یعنی ۹۰ روز پس از رسیدن پنجمین سند تصویب شده به دولت کویت، اجرایی شد." (امیدی ۱۳۸۶: ۷۹)

"این کنوانسیون ضمن اعلام اینکه منطقه خلیج فارس از مناطق ویژه محسوب می‌شود، تدابیری را برای حفظ اکوسیستم طبیعی منطقه از طریق انعقاد کنوانسیون مذکور و پروتکل‌های الحاقی اندیشیده است.

در مقدمه کنوانسیون مذکور دول عضو متعهد شده‌اند که موارد ذیل را لازم‌الاجرا بدانند:

۱- با توجه به خصوصیات ویژه هیدروگرافیک و اکولوژیک محیط زیست دریایی منطقه و آسیب‌پذیری خاص آن نسبت به آلودگی و با آگاهی از ضرورت حصول اطمینان از اینکه فعالیت‌های مربوط به توسعه شهر و روستا و در نتیجه استفاده از زمین باید به نحوی صورت پذیرد که منابع دریایی و تأسیسات و وسایل رفاهی سواحل حفظ شود و این توسعه به محیط زیست دریایی لطمه وارد نکند.

۲- حصول اطمینان از اینکه جریان‌ات توسعه صنعتی به هیچ وجه به محیط زیست دریایی در منطقه آسیب نرساند و منابع زنده در آن و سلامت انسان را به خطر نیاندازد.

۳- وقوف بر لزوم اتخاذ یک روش مدیریت جامع مورد استفاده از محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی که نیل به هدف‌های مربوط به محیط زیست و عمران و توسعه را به نحوی هماهنگ امکان‌پذیر سازد.

در ماده ۳ این کنوانسیون دولت‌های عضو متعهد شده‌اند که به صورت انفرادی یا جمعی کلیه اقدامات لازم را طبق این کنوانسیون و پروتکل‌های لازم‌الاجرائی که در آنها عضویت دارند، برای جلوگیری یا کاستن از آلودگی محیط زیست در منطقه دریایی و مبارزه با آلودگی اتخاذ کنند. همچنین دولت‌های متعاقد به منظور وضع و اتخاذ ضوابط منطقه‌ای و خط مشی‌های توصیه شده برای جلوگیری و یا کاستن از آلودگی و مبارزه با منابع آلودگی موافق با هدف‌های این کنوانسیون، با سازمان‌های ذی صلاح بین‌المللی و منطقه‌ای و ناحیه‌ای همکاری نموده و یکدیگر را در انجام تعهدات مساعدت خواهند نمود.

ماده ۱۳ کنوانسیون کویت به مانند ماده ۲۳۵ کنوانسیون حقوق دریاها، یک تعهد کلی برای تهیه مقررات در زمینه مسئولیت و خسارت برای کشورهای عضو تعیین نموده است. بر اساس این ماده: دولت‌های متعاقد متقبل می‌شوند که در تدوین و قبول مقررات و روش‌های مربوط به تعیین موارد زیر با یکدیگر همکاری کنند:

۱- مسئولیت مدنی و جبران خسارت ناشی از آلودگی محیط زیست دریایی با در نظر گرفتن مقررات بین‌المللی مربوط؛

۲- مسئولیت و جبران خسارت ناشی از نقض تعهدات این کنوانسیون و پروتکل‌های آن؛ در این ماده دو نوع مسئولیت حقوقی پیش بینی شده است:

الف- مسئولیت ناشی از نقض مقررات بین‌المللی

ب- مسئولیت ناشی از نقض تعهدات کنوانسیون و پروتکل‌های آن.

در این شرایط کشورهایی که در حال ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس هستند، باید علاوه بر توجه به مقررات کنوانسیون حقوق دریاها به مقررات منطقه‌ای نیز توجه لازم را مبذول کنند. بر اساس این کنوانسیون دولت‌های سازنده نسبت به هرگونه تخریب محیط زیست مسئول بوده و در صورتی که خسارتی را به محیط زیست منطقه یا کشورهای همجوار وارد کنند، موظف هستند که ضمن پذیرش مسئولیت نسبت به جبران خسارت اقدام نمایند. افزون بر این، آنها متعهد هستند که پیش از هر اقدامی پیامدهای زیست محیطی آن را نیز مورد مطالعه و ارزیابی قرار داده و سپس اقدام نمایند" (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۵۹-۶۰).

اهمیت ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس

ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس از جنبه‌های مختلف حایز اهمیت است: نخست، امنیت انرژی؛ منطقه خلیج فارس یکی از غنی‌ترین منابع انرژی جهان (نفت و گاز) را دارا می‌باشد. بسیاری از این منابع شناسایی و بین کشورهای ساحلی تقسیم شده و بسیاری نیز به مرور

شناسایی می‌شوند مثل ذخایر گازی در حوزه‌های پایین دستی خلیج فارس در نزدیکی تنگه هرمز. این مساله از لحاظ تقسیم منابع بین دولت‌های ساحلی و یا حضور سرمایه گذارها و شرکت‌های خارجی و به تبع بازیگران خارجی در منطقه مهم است.

دوم، ژئوپلتیک مرزها؛ هر چند از لحاظ قواعد حقوق بین‌الملل چنین جزایر مصنوعی قواعد و مقررات مشخص و خاص خود را دارند، مثلا دریای سرزمینی شامل آنها نمی‌شود، یا چون این جزایر متصل به ساحل هستند بنابراین شرایط آنها با جزایر مصنوعی وسط دریا متفاوت است و غیره، اما مساله مهم همچنان حق، حقوق و توقعاتی است که می‌توانند احتمالا در آینده ایجاد شوند، مثلا افزایش تعداد این جزایر در منطقه می‌تواند از لحاظ ایجاد خط مبداء در اتصال نقاط مختلف این جزایر و حق و حقوق ناشی از آن در زمینه حاکمیت در آب‌های داخلی یا ایجاد مناطق اقتصادی انحصاری در زمینه بهره برداری انحصاری از ماهیگیری و غیره به گونه‌ای مطرح گردد.

سوم، مسایل زیست محیطی؛ که شاید از آن بتوان به عنوان مهم ترین تهدید نام برد. خلیج فارس دارای یک اکوسیستم بسته دریایی است. بنابراین دخالت در سیستم طبیعی آن محیط زیست منطقه را حساس و آسیب پذیر می‌کند و به دلیل وابستگی متقابل زیست محیطی آثار زیانبار آن به سواحل ایران نیز مربوط می‌شود. ساخت این جزایر مطمئنا از لحاظ آسیب رسانی به گونه‌های گیاهی و موجودات زنده سطح و بستر آب، آسیب رسانی به جریان‌های طبیعی، ورود و خروج جریان‌های آبی بستر خلیج فارس و همچنین آلودگی ناشی از حضور جمعیت و فاضلاب‌های شهری این جزایر لوکس، آثار زیانباری برای منطقه خواهند داشت (برزگر، ۱۳۸۹).

به طور خاص از مهمترین پیامدهای سیاسی توسعه جزایر مصنوعی توسط کشورهای جنوبی خلیج فارس (میرسنجری، ۱۳۹۱) می‌توان موارد زیر را بر شمرد:

۱- توسعه طلبی ارضی با انتقال ۱۲ مایل انحصاری ماهیگیری از کرانه‌های خشکی جنوب خلیج فارس به دورترین جزایر مصنوعی از سواحل امارات با هدف تهدید عمق استراتژیک ایران در خلیج فارس.

۲- تصرف گام به گام فلات قاره و بستر خلیج فارس برای نزدیکتر شدن هر چه بیشتر به جزایر سه گانه و سواحل ایران به منظور برنامه‌های توسعه طلبانه ارضی آینده.

همچنین از مهمترین پیامدهای فاجعه بار زیست محیطی جزایر مصنوعی توسط کشورهای جنوبی خلیج فارس نیز می‌توان به این موارد اشاره نمود:

۱- تهدید امنیت زیستی پرندگان مهاجر و جانداران جزایر غیر مسکونی خلیج فارس.

۲- نابودی پوشش زنده مرجانی به عنوان یکی از پتانسیل‌های مهم تجمع زیستی خلیج فارس.

- ۳- تخریب پهنه بندی طبیعی بستر دریا اماراتی‌ها رسوبات ارزشمند بستر خلیج فارس را هم برای ساخت و ساز پروژه جزایر برداشته‌اند و افزون بر آن، فعالیت ماشین آلات و استخراج ریزدانه‌ها از کف دریا، آسیب‌های بسیار زیادی بر پهنه بندی بستر دریا وارد ساخته است.
- ۴- تغییر مسیر جریانهای طبیعی آب که در توان خودپالایی طبیعی خلیج فارس اختلال جدی پدید می‌آورد.
- ۵- به هم ریختن ساختار طبیعی بستر خلیج فارس.
- ۶- تخلیه انواع زباله‌ها، پساب‌های آلوده‌کننده و انواع آلاینده‌های فسفره و... به درون خلیج فارس.
- ۷- تخریب یکی از ارزشمندترین اکوسیستمهای دریایی دنیا از راه نابودی زیستگاه آبزیان خلیج فارس، شامل ۴۰۰ تا ۴۵۰ گونه ماهی و ۳۰۰ تا ۴۵۰ گونه از دیگر آبزیان، از جمله لاک پشتهای دریایی گونه ویژه منطقه خلیج فارس.
- ۸- عوارض اقلیمی، محیط زیستی ناشی از تبدیل بخش‌هایی از حریم دریا به خشکی، کاهش ظرفیت گرمایی ویژه منطقه و خشک‌تر شدن اقلیم آن و افزایش طوفانهای گرد و غبار که به طور مستقیم بر روی کیفیت حیات اقتصادی، اجتماعی مردم منطقه به ویژه ساحل نشینان جنوب ایران تأثیر می‌گذارد.

نتیجه و جمع بندی

خلیج فارس منطقه‌ای با شرایط خاص و شکننده به لحاظ زیست محیطی است که هرگونه اقدامی در آن باید با ملاحظات زیست محیطی همراه باشد. همان طور که پیش‌تر ذکر شد، بر اساس کنوانسیون حقوق دریاها، کشورهای ساحلی می‌توانند در آب‌های تحت حاکمیت خویش به احداث جزایر مصنوعی اقدام کنند. بنابراین ساخت جزایر مصنوعی توسط کشورها ممنوع نشده است، اما در ساخت این جزایر باید برنامه‌ریزی‌های زیست محیطی و منافع متقابل همسایگان دریایی نیز مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، در صورت عدم توجه به منافع سایر ملتها و تخریب محیط زیست ساخت این جزایر از منظر حقوق بین‌الملل دریاها پذیرفته شده نیست.

در رابطه با کنوانسیون راپمی، کشورهای عضو این کنوانسیون برای اجرایی شدن و انجام امور نظارتی، سازمان منطقه‌ای راپمی را در کویت برپا کردند، اما این سازمان تا کنون نتوانسته است اقداماتی جدی و بازدارنده انجام دهد و عملکرد آن تا کنون تنها در چارچوب آگاه سازی بوده است. از آن رو که کنوانسیون کویت درباره جزایر مصنوعی خاموش است، اسناد به دیگر پیمان‌های بین‌المللی برای بررسی موضوع جزایر مصنوعی در خلیج فارس لازم است.

با توجه به مطالب ارائه شده در این مقاله، ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس پیامدهای زیر را به دنبال خواهد داشت:

- ۱- سواحل مرجانی و همچنین منابع زنده منحصر به فرد خلیج فارس، گیاهان دریایی، جلبک‌ها و جنگل‌های حرا بر اثر عملیات ساخت این جزایر و افزایش آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از آن متحمل آسیب‌های جدی خواهند شد.
- ۲- با توجه به نفوذ طول جزایر مصنوعی در آبهای خلیج فارس که طول آنها به چندین کیلومتر می‌رسد، مسیر جریان‌های آبی تغییر خواهند یافت، که این به نوبه خود بر جزایر سرزمینی و سواحل اثرات زیان باری را وارد می‌نماید.
- ۳- گل و لای بیرون آمده ناشی از ساخت این جزایر، آبهای پاکیزه پیرامون آنها را آلوده کرده و در زیست گونه‌های جانوری مشکل ایجاد خواهد کرد.
- ۴- الگوی جریان‌ات مدی در خلیج فارس که معمولاً اثر آن بر سواحل شمال خلیج فارس و جریان‌ات جزری که معمولاً اثرات آن بر سواحل جنوبی خلیج فارس می‌باشد، تغییر خواهد نمود.
- ۵- به لحاظ ژئوپلیتیکی نیز رسوب‌گذاری ساحلی در پشت جزایر مصنوعی، غیر از استحصال هزاران هکتار زمین ساحلی توسط کشورهای سازنده و افزایش خطوط ساحلی آنها که ممکن است ادعاهایی را از سوی کشورهای سازنده در آینده سبب شود، تغییرات اثرات امواج دریا را در بر خواهد داشت. در نهایت با عنایت به آنچه گفته شد، موارد زیر پیشنهاد می‌گردد.
- ۱- کشورهای منطقه با برگزاری نشست سران، کنوانسیون کویت را با اصلاحاتی دوباره زنده کنند یا با تدوین کنوانسیون تازه آنرا کنار بگذارند. زیرا این کنوانسیون با توجه به دگرگونی‌های شگرف منطقه‌ای پاسخگوی تحولات روز نیست.
- ۲- بهبود وضع حقوقی سازمان راپی، برای اینکه این سازمان اهمیت یابد و دولتها در برابر آن مسئولیت بیشتری احساس کنند این سازمان در پیوند با ((شورای همکاری خلیج فارس)) قرار گیرد تا از این راه زمینه همگرایی کشورهای منطقه فراهم آید.
- ۳- هرچند با توجه به گرایش چشمگیر کشورهای منطقه به ایجاد جزایر مصنوعی چالشهایی در راه تحقق ترتیبات منطقه‌ای برای پاسداری از محیط زیست وجود دارد، ولی توفیق در این زمینه راه همکاری در زمینه‌های مهم سیاسی امنیتی را هموار خواهد ساخت.
- ۴- بر پایه اصول روشن حقوق بین‌الملل، دولتهای بی ساحل نمی‌توانند در خلیج فارس جزایر مصنوعی برپا کنند.
- ۵- دولت سازنده و دارنده جزایر مصنوعی (امارات متحده عربی) باید آگاهی‌های لازم درباره آثار زیست محیطی برپایی جزایر مصنوعی به کشورهای منطقه بدهد.
- ۶- دولت سازنده با این کار نباید به کشتیرانی آزاد بین‌المللی خدشه وارد کند.
- ۷- راهکارهای لازم برای از میان بردن آثار زیان‌بار زیست محیطی این جزایر پیش‌بینی شود.

- ۸- در صورت وارد آمدن آسیب‌های زیست محیطی، اقدامات لازم برای جبران خسارت انجام شود.
- ۹- باید به نگرانی‌های دیگر کشورهای کناره خلیج فارس توجه شود و همکاری لازم برای از میان رفتن این نگرانی صورت گیرد.

منابع

- امید، علی، ۱۳۸۶ "حقوق بین‌الملل و ساخت جزایر مصنوعی"، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش ۲۳۷-۲۳۸. صص ۷۰-۸۱
- پورنوری، منصور و محمد حبیبی ۱۳۸۳، "حقوق بین‌الملل دریاها" مصوب ۱۹۸۲، چاپ اول، تهران، مؤسسه ملی اقیانوس شناسی.
- سادات هاشمی، حمیده، ۱۳۸۷ "ساخت جزایر مصنوعی، تجارت با محیط زیست" روزنامه جام جم، ش ۲۴۳۶ ص ۱۲
- عباسی اشلقی، مجید، ۱۳۹۰ "ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست"، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۸، صص ۴۷-۶۴
- فرشچی پروین دبیری فرهاد، شجاعی سارا، ۱۳۸۷ "بررسی ابعاد حقوقی آلودگی‌های نفتی در منطقه خلیج فارس و دریای عمان" علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره نهم، شماره چهارم، صص ۷۵-۸۵
- فهیم دانش، علی، ۱۳۸۵، "حقوق محیط زیست خلیج فارس و کنوانسیون کویت راپی"، ماهنامه دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها، شماره ۲۰۱
- موسی زاده، رضا، ۱۳۸۰، "بایسته‌های حقوق بین‌الملل عمومی"، چاپ یازدهم، تهران، نشر میزان
- 1. "CYZBULKA DETLEF and KERSANDT PETER" (2000), Legal Regulations Legal, Instruments and Competent Authorities with Relevance for Marine Protected Areas in the EEZ and the High Seas, University of ROSTOK, Law faculty
- 2. Aghai Diba Bahman, **Legal Regime of the Artificial Islands in the Persian Gulf** (2009), published in the Soochow Law Journal, Vol. 6, and Jan

پایگاه‌های اینترنتی:

- برزگر کیهان ۱۳۸۹، (جزایر مصنوعی خلیج فارس و منافع ملی ایران)، پژوهشکده مطالعات / استراتژیک خاورمیانه، (آخرین بازنگری ۱۴ اسفند ۱۳۹۱) «fa. merc. ir»
- شکری مرتضی ۱۳۹۰. «ساخت جزایر مصنوعی امارات در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل» (آخرین بازنگری ۱۴ اسفند ۱۳۹۱) «isna. ir»
- میرسنجری میر مهرداد ۱۳۹۱. (زمان ادعای ایران بر استان جلفاوه نرسیده؟!)، (آخرین بازنگری ۱۴ اسفند ۱۳۹۱)، «tabnak. ir»
- 1. International Convention of Law of the Sea (1982), <http://www.un.org/en>
- 2. <http://www.anvarionline.net>